
سیری در شعر عربی

از روزگار جاهلی تا سقوط بغداد
همراه با منتخبی از دیوان الشعر العربی

تألیف و تدوین

دکتر حبیب الله عباسی



انتشارات سخن، تهران

سرشناسه	عباسی، حبیب‌الله، ۱۳۴۳-
عنوان و نام پدیدآور	سیری در شعر عربی: از روزگار جاهلی تا سقوط بغداد با منتخبی از دیوان الشعر العربی (۱-۴) (عدونیس علی احمد سعید) / تألیف و تدوین حبیب‌الله عباسی.
مشخصات نشر	تهران: سخن، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۲۷۸ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۷۱۵-۲-۴
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
هنوان دیگر	از روزگار جاهلی تا سقوط بغداد با منتخبی از دیوان الشعر العربی (۱-۴) (عدونیس علی احمد سعید)
موضوع	ادونیس، ۱۹۳۰م. - نقد و تفسیر
موضوع	شعر عربی - قرن ۲۰م. - تاریخ و نقد
موضوع	شعر عربی - تاریخ و نقد
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۳ ی ۸۴ / د ۹۲۸۲۸ PJA
رده‌بندی دیویی	۸۹۲/۷۱۶
شماره کتابشناسی ملی	۳۶۰۵۷۸۳



انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، شماره ۴۸

فکس: ۶۶۲۰۵۰۶۲

www.sokhanpub.com

e-mail: info@sokhanpub.com

سیری در شعر عربی

از روزگار جاهلی تا سقوط بغداد

همراه با منتخبی از دیوان الشعر العربی

تألیف و تدوین

دکتر حبیب‌الله عباسی

چاپ اول: ۱۳۹۴

لیتوگرافی: صدف

چاپ: مهارت

تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۷۱۵-۴

تلفن تماس برای تحویل کتاب در منزل و محل کار

۶۶۹۵۳۸۰۵ ، ۶۶۹۵۳۸۰۴

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۹	دفتر نخست: سنت و نوآوری در شعر کهن عربی
۲۱	شعر عربی و سنت دینی
۳۹	جنبش‌های ادبی
۷۱	نوآوری در شعر: ابونواس و ابوتمام
۹۵	دفتر دوم: از پذیرش تا پرسش (ادوار شعر عربی)
۹۷	دوره پذیرش
۱۱۵	مختارات الشعر الجاهلی
۱۱۵	دوید بن زید الحمیری (القضاعی)
۱۱۵	الشفیری الأزدی
۱۱۶	المهلل بن ربیعة
۱۱۷	امرو القیس
۱۱۸	تابط شراً
۱۱۹	السّمّوأل
۱۲۰	طرقة بن العبد
۱۲۱	الحارث بن حلزة

- ١٢١ الأفوه الأودی
- ١٢٣ حاتم الطائی
- ١٢٤ عمرو بن کلثوم التغلبی
- ١٢٥ عنترة بن شداد
- ١٢٦ نابغة الذبیانی
- ١٢٧ زهير بن أبی سلمی
- ١٢٨ عروة بن الورد العبسی
- ١٢٨ أمیه بن أبی الصلت
- ١٣٠ الأعشى
- ١٣٢ الخنساء
- ١٣٥ مختارات الشعر الاسلامی
- ١٣٥ كعب بن زهير
- ١٣٦ أبو ذؤیب الهذلی
- ١٣٧ لبید بن ربیعۃ العامری
- ١٣٨ حسان بن ثابت
- ١٣٩ مجنون لیلی
- ١٤٠ میسون بنت بحدل الکلبیة
- ١٤٠ جمیل بُنیة
- ١٤١ عمر بن أبی ربیعۃ
- ١٤٢ الفرزدق
- ١٤٢ الکُمیت بن زید الأسدی
- ١٤٥ دورة پرسش
- ١٤٩ مختارات الشعر العباسی
- ١٤٩ بشار بن برد

۱۷۰	أبو نُوَاس
۱۷۴	أبو القَتَاهِيَةِ
۱۷۶	إبن أبي عِيْنَةَ
۱۷۷	أبو تَمَام
۱۸۹	ديك الجِنِّ الحِمَصِي
۱۹۱	ابن الرومِي
۱۹۶	البُحْتَرِي
۱۹۹	ابن المُعْتَرِ
۲۰۱	المُتَنَبِّي
۲۴۰	أبو فِرَاس الحَمْدَانِي
۲۴۱	ابن هَانِي الأَنْدَلُسِي
۲۴۲	الشريف الرضِي
۲۴۴	ابن بابك
۲۴۵	التهامِي
۲۴۵	أبو العلاء المعرِي
۲۵۲	الطَفَرَانِي
۲۵۴	ابن خَفَاجَةَ
۲۵۵	القَاضِي الفَاضِل
۲۵۶	البهاء زهير
۲۵۹	مؤخره: دورۀ انحطاط يا كاريكاتورها
۲۶۵	عروض شعر عربي
۲۷۷	منابع و مأخذ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشگفتار

رَأَيْتُ وَرْدَةً فِي حَدِيقَةِ بَيْتِنَا
تَمُدُّ يَدَيْهَا إِلَى الرِّيعِ
لِكَيْ تَلْتَظُّ أَوْرَاقَهَا التُّسَاعُطَةَ
أدونیس

حوزه شعر عرب بسیار فراخ و بیکران است، از همین رو از گذشته‌های دور تاکنون، منتخبات بسیاری از آن پدید آمده است، اما کمتر منتخب یا جنگ شعری را می‌توان یافت که بتواند به گونه‌ای بایسته، حق گنجینه بزرگ فرهنگ این قوم که آن را دیوان عرب خوانده‌اند، ادا کند و تصویر جامع و دقیقی از آن برای مخاطب عرب‌زبان و غیر عرب‌زبان خویش ترسیم نماید.

وقتی که با منتخب سه جلدی آدونیس از شعر عرب، با عنوان *دیوان الشعر العربی* برخوردیم تا حدودی انتظار معهودم از آن برآورده شد. مهیار شعر عرب در آغاز سده جدید، در این منتخب تجدید نظر کرد و آن را در چهار مجلد منتشر کرد. این اثر مستطاب تا حدودی کتاب بالینی‌ام شده و در سفر و حضر ملازمم. به دلایلی چند تصمیم گرفتم که از این شاهکار ادب عربی برای مخاطبان فارسی‌زبان گزیده‌ای فراهم آورم تا از رهگذر آن بتوانند به تصویر جامعی از شعر عربی و سایر تحوّل آن دست یابند.

پس از مدّت‌های مدیدی که با دیوان شعر عربی سرکردم، چنین تصوّر نمودم که زندگی کبوتری است که مرگ را زیر یک بال و عشق را زیر بال دیگرش پنهان می‌کند و این نی اندیشه‌ورز به تعبیر پاسکال و نی سرمست به تعبیر نفری میان عشق (حضور) و مرگ (غیبت) در نوسان است. و شعر در حکم دیدار یار غایبی است که میان کلمات دیوان پنهان می‌شود، البته در زمان دیگری و شعر این زمان دیگر را بنیان می‌نهد. شعر در رشته زندگی می‌آویزد تا آن را به اسارت خود درآورد. شاید از همین روست که می‌گویند شعر زندگی است. شعر از زمان موجود فراتر می‌رود و استمرار خطی و افقی و رشته‌ای آن را ویران می‌کند و لحظه‌ای را بنیان می‌نهد که زمان‌ها در آن همدیگر را قطع می‌کنند. شعر اسیر عادت و قیاس نمی‌شود. زمان موجود در شعر زمان سرمستی است. ما را از زمان پدیده‌ها و زمان ساعت‌ها جدا می‌کند مانند جویی روان نیست، بلکه فوران می‌کند و متفجر می‌شود، تاریخ را نمی‌نویسد، بلکه آن را می‌آفریند به این معنی شعر مکان زیست انسان می‌شود و هر شاعر سترگی از رهگذر آن مکان، زیست ویژه‌اش را بنیان می‌نهد. تاریخ چنین شعری در پدیده‌ها یا مسائلی نیست که از آن‌ها سخن می‌گوید، بلکه در شکل‌هایی است که بیان می‌کند. از همین رو است که گفته‌اند تاریخ ادبیات، تاریخ تحول فرم‌هاست. تدوین منتخب حاضر، برای ترسیم چهره‌ای از تاریخ شعر است که شعر زندگی است.

بی‌تردید بت عیار شعر را که هر لحظه به شکلی درمی‌آید، باید از منظرهای مختلفی قرائت کرد. انتخاب مجموعه‌ای که از منظرهای مختلف به شعر می‌نگرد، به شیوه‌ها و دلالت‌های مختلفی آن را ارزیابی می‌کند و نه تنها قابلیت متن را برای خوانش‌های متکثر آشکار می‌سازد، بلکه غنا و اهمیّت آن را نیز روشن می‌کند.

از رهگذر این منتخب می‌توان دریافت که شاعران خوش‌قریحه عرب به چه پرسش‌هایی پاسخ می‌داده‌اند که نه به ذهن مورخ و نه عالمی خطور می‌کرده است. این همه ثابت می‌کند که قدرت ابداعی نخست نزد عرب، همان قدرت ادبی - شعری است. آدونس در انتخاب خود، به شیوه معمول نزد عرب که عمدتاً شعرهای مشهور را برمی‌گزیده‌اند رفتار نکرده است، به دلیل آنکه نه تنها در فضای شعر تنفس می‌کند و برای آن زندگی، بلکه دارای بینشی علمی و تحقیقی نیز هست. او برای فراهم آوردن

این منتخب اوقات بسیار زیادی را صرف خواندن دیوان‌های مشهور و غیر مشهور کرده است، آن هم بی آنکه از قبل ذهنیتی از شاعر و شعرش داشته باشد. او با تکیه بر بعد هنری و شعری به انتخاب دست یازیده است. برای او شعر عربی، حکم شعر جهان را دارد؛ لذا در این منتخب به بعد ابداعی و هنری شعر توجه کرده است. او خود تصریح می‌کند ما از نگاه چرک‌مرده به سنت شعری خودمان در این گزینش اجتناب کرده‌ایم و حرف‌ها و انتخاب‌های دیگران را نشخوار نکرده‌ایم. در این اثر سعی شده میان نظم و نثر فرق نهاده شود و منتخبات، بیشتر شعری باشند، چه شعر نیروی پویایی است که با هیچ شکل نهایی محدود نمی‌شود. پس شایسته‌تر آن است که به هیچ وزن فرضی‌ای نیز محدود نگردد.

سنت شعری غنی و بلند ملت قوم عرب، ذائقه ادبی او را تباه کرده و به تبع نگرشش به شعر را نیز هم. لذا در این منتخب تنها زیبایی، معیار انتخاب بوده و نه محتوای سیاسی یا ایدئولوژیک شعر.

این منتخب خود نوعی ارزیابی دیگر از شعر عربی است. به عقیده آدونس ما سنتی‌ها و غیرسنتی‌ها معرفت درستی به شعر عربی نداریم. آنچه را عصر نهضت می‌نامیم پس از عصر انحطاط که هزار سال و اندی به طول انجامید، چیزی جز تقلید نمونه‌های سنتی نیست. شاعر تنها به شکل بسنده می‌کند و از روح حقیقی شعر دور است. از این رو می‌توان عصر نهضت را دوره زنده کردن اسلوب‌های زبانی قدیم دانست، نه احیای روح زبان عربی، چرا که بیشتر از زاویه صرف و نحو به زبان نگریسته شده است، نه از زاویه شعر و ابداع و از این رو نه شعر عربی و نه روح عربیت در این دوره فهمیده نشد.

زبان عربی زبان جوشش و انفجار است نه زبان منطوق و پیوندهای سببی، زبان درخشش و بصیرت است. این زبان است که جهان را بنا می‌کند و به میل خود آن را ویران. موجود زنده حقیقی همان زبان است نه جهان. از این رو از منظر انسان جاهلی، زبان، سحر و خرق عادت است و از منظر عموم مردم، بخشش الهی است.

آدونس بر خلاف این باور درست یا نادرستی که شعر عربی، شعری یکنواخت است و پیوسته معیار ارزیابی و انتخاب، شعر بوده است، تلاش کرده تا در انتخاب دیوان شعر عربی به بعد هنری و ارزش‌های هنری شعر عرب وفادار باشد و از بعد

ارزش هنری خالص که فراتر از مکان و زمان است به شعر بنگرد و از ارزش‌های تاریخی و اجتماعی آن فراتر رود، بدون آنکه اهمیت تاریخی و اجتماعی هر دوره را نفی کند. او معتقد است شعر ارزش واپسین خود را از درون کسب می‌کند، از تجربه و بیان غنی و نه از خارج و چیزی که بیان می‌کند. اینکه امرؤالقیس یا دیگران شب و روز صحرا را با چه اوصافی سروده‌اند، فی نفسه موضوع مهمی نیست، مهم کیفیت سرایش آنان است.

آدونیس می‌نویسد در این گزینش، خطی را دنبال کردم که ما را به شخص شاعر، عذقه‌ها، شادی‌ها و اندوه‌ها و زندگی‌اش برساند، ورای سیاست و ارزش‌های اجتماعی رایج، خطی که ما را به فرد نه جامعه، به ابداع نه تاریخ، به شعر نه موضوع شعر برساند. این همه ایجاب می‌کند تصریح کنم مدح و هجو و آنچه شبیه آن است، پیش از آنکه جزئی از تاریخ ادبی ما باشد، بخشی از تاریخ سیاسی و اجتماعی است. این امر مرا وامی‌دارد که شعر عربی را بر اساس موضوعات ارزیابی نکنم، بلکه آن را از حیث شیوه بیان و میزان هماهنگی آن با ارزش‌های ادبی جدید و با فهم من از شعر ارزیابی کنم. و نیز ایجاب می‌کند تا شعری را از شاعری انتخاب کنم که دارای صدای خاص خود باشد و این صدا نیز دارای زبان و مژه ادبی خود، نه تکرار سنت‌ها و صداهای دیگر. نمی‌توانیم از اثر هنری گذشته لذت ببریم یا آن را بفهمیم مگر وقتی که از نو بدان بنگریم و آن را زندگی کنیم، در پرتو عصری که در آن می‌زییم؛ در این صورت است که شعر کهن پیوسته حرارت و غنایش را حفظ می‌کند.

ما نیز در این منتخب تلاش کردیم همچنان به اصل معهود شاعر متعهد وفادار بمانیم و نیز سعی بلیغ نمودیم که در دفتر نخست کتاب حاضر با تکیه بر آثار تحقیقی بی‌نظیر آدونیس درباره شعر عربی نشان دهیم سنت دینی با شعر که دیوان عرب بوده، چه سلوکی داشته است. و مهمترین جنبش‌های شعری که شعر عرب در دو دوره پذیرش و پرسش، به‌ویژه در دوره زایای فرهنگ اسلامی تجربه کرده، کدامند و از تجربه نوگرایی و نوآوری شعر عربی در دوره نوزایی اسلامی نیز بحث شده است.

در دفتر دوم اثر حاضر نیز کوشیدیم منتخبات شعری را بر اساس دیدگاه خود شاعر در مقدمه دیوان شعر عربی در دو بخش: پذیرش و پرسش طبقه‌بندی کنیم. در آغاز هر

بخش به اختصار از تاریخ ادبی آن دوره سخن گفتیم و در ادامه با استمداد از نوشته‌های آدونیس روشن ساختیم که چرا این دو دوره را پذیرش و پرسش نامیده است. در پایان نیز علاوه بر مؤخره‌ای که در آن، عصر انحطاط شعر عربی یا به تعبیری عصر کاریکاتورها را بررسیده‌ایم، از عروض شعر عربی نیز به اجمال سخن رانده‌ایم. همچنین باید یادآور شد که آدونیس به ندرت شعر کاملی را از شاعری در منتخب خویش آورده، او بیشتر به گزینش برتر هر شعر پرداخته، گاه از شعر بلند شاعری به بیتی بسنده کرده است. ما نیز ضمن رعایت اسلوب گزینش شعری وی، با مراجعه به الموسوعة الشعرية العربية مطلع هر شعر را در ابتدای هر نمونه نقل و شماره ابیات و بحر عروضی را در ذیل هر شعر ذکر کردیم تا اگر خواننده‌ای بخواهد کل آن شعر را بخواند و راز گزینش آن چند بیت را دریابد، به سهولت این امر برای او میسر باشد. همچنین در این منتخب تلاش شده تا از رهگذر آن بتوان به سهم شاعران ایرانی تباری چون بشّار بن برد طخارستانی و ابونواس اهوازی و مهیار دیلمی و غیره در تطوّر و دگرپسای شعر عربی و خروج آن از عمودالشعر و پدید آمدن جریانی به نام شعر مولد و شعر محدث پی برد. در ضمن هر شاعر نیز به اختصار در پانویست معرفی شده است.

در اینجا یادآور می‌شوم که آدونیس نه تنها، پشاهنگ نوعی شعر خاص معاصر عرب است که در حوزه تحقیقات نیز محقق بزرگ و یگانه‌ای به شمار می‌آید که به نقطه تعادل میان ادبیات و فلسفه راه یافته است و آثار محققانه وی چون شعرش از دیگر آثار تحقیقی جهان عرب متفاوت است تا جایی که می‌توان او را قرینه طه حسین در این حوزه به شمار آورد. به عبارت دیگر وی هم‌چنان‌که در حوزه شعر دارای سبک شخصی و منظری خاص است، در حوزه پژوهش‌های ادبی و دینی نیز هم؛ به دلیل دیدگاه اکسیرمدار وی است که پژوهش‌های ادبی‌اش در حوزه‌های دینی و ادبی کهن با دیگر پژوهش‌ها سخت متمایز است و هواخواهان بی‌شماری دارد.

در پایان از همه کسانی که در انجام این مهم یاری‌رسان ما بودند، از جان و دل ممنونم: از همکار دقیق‌النظر و خوش‌فکر دکتر شهره معرفت که زحمت ویراستاری فنی و علمی کتاب را متقبل شدند و در انتخاب نمونه‌ها یاری‌رسانم بودند و نیز از صدیقه پوراکبر کسمایی دانشجوی دکتری دانشگاه خوارزمی که بی‌مساعدت و

معاذت بی‌شائبه وی این کتاب سر و سامان نمی‌یافت و از خانم زینب نورپور جویباری برای صفحه‌آرایی کتاب. همچنین از جناب آقای علی‌اصغر علمی، مدیر مدبّر و باکیاست نشر سخن که اسباب چاپ کتاب را فراهم کردند.

والله من وراء القصد

حبیب‌الله عباسی

www.ketab.ir